

MIHAI IORDACHE. Preot doctor, paroh al Bisericii „Olari” din București. Studii de doctorat la Universitatea din Basel (Elveția). Autor al lucrărilor *Lumina Învierii. Spiritualitatea Sfințelor Paști* (2019), *Libertatea omului la Karl Barth, Emil Brunner și Rudolf Bultmann. O evaluare ortodoxă* (2017). Membru al *Society of Christian Ethics* (SUA), *Society for the Study of Christian Ethics* (UK), *Societas ETHICA* (Germania), *PRO ORIENTE* (Austria) și al altor organizații teologice internaționale. Specialist în domeniul Eticii Creștine și al Moralei Ortodoxe. A predat cursuri la Universitatea Catolică Ucraineană din Liov și la Departamentul UNESCO pentru Schimburi Interculturale și Inter-religioase al Universității din București. A publicat diverse studii și lucrări științifice în reviste și volume de specialitate din țară și străinătate. A participat la numeroase congrese și conferințe teologice internaționale din Europa și America.

Mihai Iordache, *Etica protestantă. Scurtă istorie. Secolele XVI-XIX*

© 2019 Institutul European, pentru prezenta ediție

INSTITUTUL EUROPEAN

Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13, cod 700469,

O. P. 6, C.P. 1309

euroedit@hotmail.com; www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

IORDACHE, MIHAI

Etica protestantă: scurtă istorie : secolele XVI-XIX / Mihai

Iordache. - Iași: Institutul European, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-606-24-0267-9

2

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

PRINTED IN ROMANIA

MIHAI IORDACHE

ETICA PROTESTANTĂ

Scurtă istorie
Secolele XVI-XIX

INSTITUTUL EUROPEAN
2019

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE / 11

INTRODUCERE / 15

UMANISMUL ȘI RENAȘTEREA / 21

REFORMA PROTESTANTĂ / 31

Reforma Protestantă apare în plină Renaștere / 32

Lumea medievală și Reforma / 33

Cauzele Reformei Protestante / 35

Martin Luther / 38

Jean Calvin / 53

Ulrich Zwingli / 74

ANABAPTIȘTII / 83

Thomas Müntzer / 85

Hans Denck / 86

Menoniții. Menno Simons / 93

Bapțiștii și neocalvinismul / 98

SECOLELE XVI-XVII / 103

Bisericile Libere (*Free Churches*) / 103

Congregaționalismul / 106

Independenții / 109

Puritanismul / 110

Pietismul / 117

SECOLUL XVII / 125

Levellerii / 125
Diggerii / 128
Quakerii / 132
    William Penn / 134
John Locke / 141
Thomas Hobbes / 147

SECOLUL XVIII / 155

Iluminismul / 155
Raționalismul / 161
Deismul natural / 163
Jean Jacques Rousseau / 164
Joseph Butler / 169
David Hume / 178
Immanuel Kant / 184
Romantismul / 195

RENAȘTEREA EVANGHELICĂ / 199

Metodiștii. John Wesley / 200
Jonathan Edwards / 210

SECOLUL XIX. FILOSOFI / 217

Georg W. F. Hegel / 218
Arthur Schopenhauer / 228
Utilitarismul / 239
    Jeremy Bentham / 242
    John Stuart Mill / 247
Friedrich Nietzsche / 255
Karl Marx / 263

SECOLUL XIX. ETICIENI PROTESTANȚI / 269

Friedrich Schleiermacher / 269
Søren Kierkegaard / 277
Frederick Denison Maurice / 285
Liberalismul Protestant / 291
    Albrecht Ritschl / 291
Charles Grandison Finney / 297
Lupta împotriva sclaviei în America / 301
    John Woolman / 304
    David Walker / 305
    Horace Bushnell / 306
    Frederick Douglass / 307
Mișcarea feministă / 311
    Lucretia Mott / 316
    Mary Abigail Dodge / 317
    Frances Willard / 318
    Frances P. Cobbe / 319
    Sojourner Truth / 320
    Elizabeth Cady Stanton / 321

CONCLUZII / 325

BIBLIOGRAFIE / 329

și îndemnat în elaborarea acestei cărți, precum Prof. Dr. Philip Wogaman de la Wesley Theological Seminary (Washington), Prof. Dr. Harry Huebner de la Canadian Mennonite University (Winnipeg), Prof. Dr. Michael Banner de la University of Cambridge, Dr. Brian Matz de la Harvard University și alții.

INTRODUCERE

De la bun început, va trebui să fim foarte selectivi în privința expunerii curentelor și a reprezentanților eticii protestante, pe care îi vom analiza. Este posibil ca unele curente să fi fost omise, iar unii autori protestanți să nu fi fost cuprinși în acest volum, în ciuda importanței lor teologice, din cauza criteriilor foarte stricte pe care a trebuit să le respecte lucrarea. Aranjarea curentelor și a reprezentanților este una personală, care a încercat să țină cont atât de aspectul cronologic, cât și de raporturile de cauzalitate dintre acestea.

În paginile ce urmează, vom prezenta și gânditori care nu au fost teologi, ci filosofi, sociologi, oameni de cultură, oameni politici, dar care au avut o contribuție desăvârșită la dezvoltarea gândirii apusene și la evoluția eticii protestante, cum ar fi John Locke, Thomas Hobbes, David Hume, Immanuel Kant, Georg Hegel, Arthur Schopenhauer etc.

Capitolul inițial este dedicat umanismului și Renașterii, pentru a înțelege mai bine contextul general în care s-a putut naște Reforma Protestantă. Martin Luther este declanșatorul și motorul Reformei, iar etica sa va suferi transformări semnificative față de morală tomistă medievală, schimbări care vor determina toate celelalte principii morale ale protestantismului. Astfel, la Jean Calvin, etica va căpăta nuanțe mult mai structurate și mai bine organizate, având în centru ascetismul

vieții, vocația omului și sfințenia muncii, care vor conferi mai târziu calvinismului și neocalvinismului o dinamică mult mai mare decât cea a luteranismului, în societăți puternic marcate și astăzi de spiritul capitalismului protestant. Ulrich Zwingli reprezintă un capitol mai redus al Reformei și eticii creștine.

După cei trei mari reformatori, urmează prezentarea anabapțiștilor și a menoniților, care s-au evidențiat printr-o etică mai austeră, ușor radicală, ce pune accentul pe reglementarea vieții de zi cu zi a membrilor acestor grupări protestante, prin renunțări la unele îndatoriri sociale.

În secolele XVI-XVII, Bisericele Libere reprezintă o dezvoltare a neocalvinismului, cu o atitudine mult mai permisivă față de lume, având o etică revoluționară bazată pe adevăruri voluntare și individualism. Urmează cele două mari curente protestante, puritanismul și pietismul, fundamentate pe o morală și o disciplină mai severe. Primul își propune „purificarea” vieții creștine printr-o morală autoritară și este regăsit, în special, în Anglia, iar al doilea urmărește o evlavie deosebită a luteranilor din Germania și respectarea mai riguroasă a principiilor etice.

În secolul al XVII-lea, se vor dezvolta două formațiuni radicale de creștini în Anglia, levellerii, care susțineau un program de egalitate politică pentru toți oamenii, și diggerii, care militau pentru egalitate socială, libertatea țăranilor și punerea tuturor bunurilor comunității în comun. Quakerii au o evoluție revelatoare și o morală impresionantă fundamentată pe asceză, disciplină, muncă și o conduită ireproșabilă. Ajunși pe continentul american, felul lor organizat de a fi îi va ajuta să înființeze chiar unul dintre statele americane (Pennsylvania).

Alături de aceștia, sunt analizați John Locke și Thomas Hobbes, două figuri marcante ale evoluției eticii protestante, care, cu toate că nu au fost teologi, au avut o contribuție decisivă la definirea eticii, în sensul naturalizării și democratizării acesteia și a distanțării treptate de principiile morale evanghelice.

Secolul al XVIII-lea, prin Iluminism și raționalism, deschide o nouă etapă în istoria eticii protestante, prin despărțirea eticii de teologie și prin ancorarea acesteia în resorturile filosofiei moderne. Jean Jacques Rousseau vorbește despre o teologie morală, care are în centrul său conștiința umană și care îl înțelege pe om ca o parte a naturii, ce trebuie să se conformeze legilor acesteia. Cel mai important etician protestant al secolului al XVIII-lea este Joseph Butler, care va aborda în mod proeminent virtutea bunăvoinței, a iubirii de sine și a fericirii.

David Hume este primul filosof al Iluminismului, care dezvoltă în detaliu o filosofie naturală, ce include în sine și etica, care va suferi treptat o schimbare majoră a fundamentării sale. Gândirea lui Immanuel Kant va determina schimbarea cea mai profundă a eticii protestante moderne, resimțită până în zilele noastre, prin întemeierea principiilor morale (datorie, imperativ, cauză, efect, scop etc.) pe principii filosofice, manifestând o preocupare intensă pentru voința și rațiunea umană.

Renașterea Evanghelică, o mișcare de trezire spirituală apărută în mijlocul creștinilor apuseni, se va concretiza în spațiul anglo-american sub forma metodismului, întemeiat de John Wesley, care a inițiat câteva „metode” morale de schimbare a vieții creștine, precum perfecțiunea creștină, iubirea celorlalți, sfințenia vieții etc. Jonathan Edwards, unul din cei mai mari eticieni americani, recunoscut și ca filosof, accentuează în lucrările sale importanța bunăvoinței față de oameni în general.

Secolul al XIX-lea va facilita o dezvoltare impresionantă a filosofiei moderne, care-și va pune amprenta asupra eticii protestante până în ziua de astăzi. Hegel, cel mai mare filosof al epocii, promotorul metodei dialectice a tezei, antitezei și sintezei, argumentează o aplicare logică a principiilor etice în viața personală și socială, prin perceperea acestora ca manifestări în lume ale Spiritului Absolut și prin descoperirea înțelesului adevărat al fiecărui lucru, ca parte integrantă a unui tot unitar, plin de sens și viu.

Arthur Schopenhauer, reprezentant al pesimismului, se împotrivesc întemeierii moralei pe teologie și pe filosofia kantiană, propunând, în schimb, alte două fundamente: dreptatea și caritatea.

Prin utilitarism, morala se va concentra pe obținerea fericirii și a plăcerii pentru majoritatea societății și pentru fiecare individ, precum și pe îndepărtarea suferinței și a durerii. Jeremy Bentham, întemeietorul acestuia, un restaurator al hedonismului antic, a avut ca preocupare principală a vieții principiul etic al căutării celei mai mari fericiri pentru cel mai mare număr de oameni. John Stuart Mill consideră că individul trebuie să fie suveran asupra lui însuși și să caute fericirea maximă a vieții, fără însă a leza libertatea celorlalți, nici măcar prin tirania majorității societății.

Friedrich Nietzsche, unul dintre cei mai controversați filosofi ai perioadei moderne, a făcut atacuri foarte dure la adresa moralei creștine, a eticii antice și a unor ideologii occidentale moderne, declarând „moartea lui Dumnezeu” și susținând că omul ar trebui să fie depășit prin supraom.

Karl Marx, fondatorul ideologiei comunismului, semnalează împărțirea societății în două clase: burghezia, care posedă proprietățile și capitalul statului,

și proletariatul, clasa muncitoare, care nu avea nimic în posesie și trăia în sărăcie, evocând, totodată, diminuarea vieții religioase și desființarea valorilor morale cauzate de situația socială și economică.

Cu Friedrich Schleiermacher este deschisă pleiada eticienilor protestanți ai secolului al XIX-lea, influențați în mare măsură de gândirea filosofică modernă. Considerat promotorul teologiei liberale, Schleiermacher reformulează doctrina protestantă, pe care o fundamentează în Persoana lui Iisus Hristos și întemeiază etica creștină pe conștiința religioasă a omului, înțelegând ca o iradiere a conștiinței lui Dumnezeu în lume.

Prin viața și gândirea sa, Søren Kierkegaard ocupă un loc aparte în istoria filosofiei și eticii protestante. Lucrarea sa marcantă *Sau-sau*, care critica imoralitatea epocii, va determina mai târziu o revigorare generală a vieții creștine și a moralei protestante. Pornind de la importanța voinței umane, el accentuează semnificația deosebită a deciziei omului și-și îndemna semenii la autoizolare, reflecție și practicarea permanentă a virtuților.

Teologul britanic Frederick Denison Maurice, socialist creștin și critic al socialismului secular și al utilitarismului, ocupă un loc important în istoria eticii protestante, prin promovarea implicării sociale a creștinilor și prin responsabilizarea acestora față de nevoile și suferințele societății. El constată că societatea trebuie întemeiată pe familie și nu pe indivizi și evidențiază virtuțile creștine, precum pocăința, rugăciunea, postul, compasiunea etc.

Liberalismul doctrinar reprezintă un punct de cotitură al protestantismului, care propunea redefinirea teologiei pe baza descoperirilor științifice și a dezvoltării

tării științelor naturale moderne. Cel mai mare promotor al acestuia a fost Albrecht Ritschl, a cărui etică se întemeiază pe studiul critic al Sfintei Scripturi și pe gândirea filosofică. În centrul teologiei sale se află împărăția lui Dumnezeu, din care decurg toate principiile etice evidențiate prin iubirea față de ceilalți, reconcilierea oamenilor și legea interioară a conștiinței.

Cel mai important etician protestant american al secolului al XIX-lea este Charles Grandison Finney, care a susținut renașterea spirituală a Bisericii și reforma socială americană, fiind totodată un aprig promotor al aboliționismului.

Lupta împotriva sclaviei din America reprezintă un capitol important în istoria eticii protestante, prin implicarea Bisericilor în această controversă și prin disputa privind fundamentele scripturistice, mișcare ce a condus în final la Războiul Civil American. În această perioadă, s-au remarcat mai mulți aboliționiști, dintre care cel mai important a fost Frederick Douglass.

Influențată de controversa sclaviei, mișcarea feministă de pe continentul american a luptat pentru egalitatea, libertatea și demnitatea femeilor, precum și pentru dreptul acestora la vot, constituindu-se ca o adevărată reformă socială. Un rol decisiv l-au jucat interpretarea critică a Sfintei Scripturi și accentuarea principiilor morale ale confesiunilor protestante. Acest ultim capitol al cărții face scurte referiri biografice și la câteva dintre cele mai importante susținătoare ale mișcării feministe.

UMANISMUL ȘI RENAAȘTEREA

Începem lucrarea noastră prin a arunca o privire generală asupra umanismului și Renașterii, două curente apusene de mare anvergură, prin domeniile însumate și printr-o întindere foarte mare în timp, care au influențat și, în mare parte, au determinat apariția Reformei Protestante din secolul al XVI-lea.

Umanismul este o mișcare culturală din Europa, apărută prin secolul al XIV-lea, care își propunea redescoperirea culturii antichității, a lucrărilor importante ale filosofilor greci și romani, care aveau în centrul lor cercetarea omului, a gândirii și a creației sale artistice. *Renașterea* este o mișcare de reînnoire culturală și spirituală apărută în aceeași perioadă în Europa, care a fost influențată de umanism și care s-a desfășurat între secolele XIV-XVII, fiind axată mai mult pe renașterea artelor (pictura, sculptura, arhitectura etc.), dar și a filosofiei, a literaturii și a poeziei, având la bază cultura antichității greco-romane.

Umanismul și Renașterea au avut o contribuție desăvârșită la apariția Reformei Protestante în Apus și, în special, la transformarea treptată a moralei creștine. Dacă până atunci, morala era fundamentată pe poruncile lui Dumnezeu și pe voința dumnezeiască, exprimată în Sfânta Scriptură, în scrierile Sfinților Părinți și ale scriitorilor bisericești, umanismul a determinat morala să-și urmărească scopul prin intermediul raționamentelor,

aptitudinilor și faptelor omenești, renunțând la preceptele și legile divine și la revelația dumnezeiască. Principiile morale redescoperite în scrierile culturii greco-romane erau considerate mai importate decât cele ale societății prezente și decât principiile morale ale creștinismului, evidențiindu-se caracterul individual al acestora.

Umanismul și Renașterea au facilitat și accentuat dorința omului de se conduce singur și, prin aceasta, l-au îndepărtat de credința creștină și de viața Bisericii. Mai mult decât atât, umaniștii au devenit treptat „fie atei, fie, cel puțin, agnostici”¹, fiind sceptici în privința existenței lui Dumnezeu, a îngerilor și a demonilor. Credința lor era că această viață este singura pe care o avem și că nu există rai sau iad după moarte. Realitatea lumii văzute și limitele acesteia devin singurul reper de construire a judecăților și principiilor etice și, încet, legătura dintre Dumnezeu și om este diminuată sau înlocuită cu altceva. Omul este îndemnat să cunoască binele și răul prin prisma condiției sale umane și a gândirii raționale și să armonizeze cunoașterea cu urmărirea propriului scop și a binelui comun, fără vreo altă referire la supranatural sau la voința divină. Așadar, cele două stindarde ale umanismului au fost raționalismul și moralitatea.

Filosoful român Mircea Florian afirma că „umanismul, în opoziție cu Evul Mediu, exaltă valoarea omului individual, care este un microcosm, o oglindă a lumii, așezat la frontiera lumii terestre și lumii cerești, participând la amândouă”².

¹ Stephen Law, *Humanism. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2011, p. 2.

² Mircea Florian, *Filosofia Renașterii*, Editura Grinta, Cluj-Napoca, 2003, p. 42.

Obiectivul principal al umanismului era ferirea și bunăstarea prezentă a oamenilor pe parcursul vieții. Accentul trebuia pus pe lucrarea binelui și pe un trai cât mai comod și mai confortabil, adică a trăi bine aici și acum³ și a lăsa lumea mai bună pentru cei care vin după noi, iar nu pe suferința din timpul vieții, din considerente religioase sau morale, în virtutea unei răsplăți bine-meritate după moarte.

Având rădăcini în Antichitatea târzie, în filozofii latini precum Cicero (106-43 î. Hr.) și Quintilian (35-100 d. Hr.), umanismul își face apariția propriu-zisă în secolul al XIV-lea în Italia, când Antichitatea greacă și romană începe să exercite o acțiune puternică asupra vieții italiene, „ca bază și ca sursă de cultură, ca scop și ca ideal al existenței”⁴, așa cum afirma filologul elvețian, Jakob Burckhardt (1818-1897), în lucrarea sa *Cultura Renașterii în Italia (Die Kultur der Renaissance in Italien)*, 1860), una dintre cele mai reprezentative lucrări despre umanism și Renaștere.

Renașterea se manifestă și se dezvoltă rapid, cu precădere în Italia, deoarece aici mișcarea culturală este răspândită la întregul popor⁵, nu doar la o elită restrânsă, acest aspect fiind generat de mai mulți factori: conștiința trecutului, ușurința înțelegerii limbii latine, numărul impresionant al monumentelor antice păstrate,

³ Hendrik Willem van Loon, *Istoria omenirii*, trad. Cornelia Dumitru, Editura Humanitas, București, 2017, p. 220.

⁴ Jakob Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. 1, trad. Nicolae Balotă, Editura pentru Literatură, București, 1969, p. 213.

⁵ „Toată lumea în Florența știa să citească, chiar cei care mânau măgarii cântau strofele lui Dante”. Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. 1, p. 243.

dezvoltarea vieții citadine, conviețuirea nobilimii și a burgeziei, formarea unei comunități care simțea nevoia culturii și care avea timpul și mijloacele necesare. Trebuie să avem în vedere faptul că „nu Antichitatea singură, ci legătura ei strânsă cu geniul poporului italian, au regenerat lumea occidentală”⁶. Antichitatea clasică devine astfel „călăuză” pentru noua dezvoltare a culturii în Italia⁷. În secolul al XV-lea, începe perioada descoperirilor, a întemeierii sistematice a bibliotecilor cu ajutorul copiştilor și a unei activități asidue de traducere din limba greacă veche⁸. La baza acestei exuberanțe culturale va sta și migrația masivă a erudiților bizantini de la Constantinopol în Peninsula Italică, în urma invadării tot mai dese a Imperiului Bizantin de către otomani. Cărturarii aduc cu ei manuscrise și opere ale culturii bizantine, în limba greacă, care produc un mare impact în rândul culturii italiene. „În secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, Constantinopolul, capitala unui Imperiu Roman care se dezmembra, a rămas același dintotdeauna: un important centru de cultură. Neîndoielnic, el n-a fost singurul care a răspândit civilizația în lume: Italia, Franța au devenit și ele centre de influență și de difuzare; dar, la această Renaștere occidentală, contribuția Bizanțului a fost considerabilă”⁹.

⁶ Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. 1, p. 211

⁷ Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. 1, pp. 213-217.

⁸ Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. 1, p. 231.

⁹ Auguste Bailly, *Istoria Bizanțului*, vol. 2, trad. Constantin Ionescu-Boeru, Editura Prietenii Cărții, București, 2001, pp. 236-237.

Istoricul francez Auguste Bailly remarcă în finalul importante sale lucrări, *Istoria Bizanțului*: „Amplă mișcare a umanismului, din care provine Renașterea, își are principalul izvor în erudiția bizantină. Acei gramatici, acei filosofi care au predat limba greacă în Italia și i-au dezvoltat, astfel, marile opere ale elenismului, fuseseră și ei instruiți în Bizanț, sub conducerea profesorilor care, în perioada Paleologilor, deveniseră celebri la Școala Superioară Creștină, Universitatea din Constantinopol. După prăbușirea imperiului și a orașului care se aflaseră sub protecția Mântuitorului și Sfintei Fecioare atât de multă vreme, în Italia s-au refugiat toți cei care nu acceptau jugul otoman și, odată cu ei, gândirea și cultura bizantină, care au continuat să înflorească sub un cer nou, pentru a se răspândi, de acolo, asupra întregii Europe”¹⁰.

În jurul anului 1500, avem de a face cu o adevărată „mișcare” de traducere a autorilor antici greci în limba italiană, prin intermediul unor renumiți învățați bizantini, precum Manuel Chrysoloras, Ioanes, Gheorghios din Trapezunt, Ioan Argyropoulos, Theodor Gaza, Demetrios, Theophilos, Basilios, refugiați în cele mai importante centre culturale ale peninsulei italiene: Florența, Roma, Padova, Veneția, Bologna, Ferrara, Perugia, Pavia etc. Autorii italieni care s-au preocupat cel mai mult de „Renașterea” culturii antichității au fost Petrarca, „primul bărbat al Renașterii”¹¹, care a fost încununat cu cununa de lauri a poetului în forumul cetății imperiale a Romei, Boccaccio, Pico della Mirandola și

¹⁰ Bailly, *Istoria Bizanțului*, vol. 2, p. 251.

¹¹ Van Loon, *Istoria omenirii*, p. 226.